

ПРОБЛЕМИ МОЖЛИВОСТІ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ ОСІБ, ЗАСУДЖЕНИХ НА ДОВІЧНЕ УВ'ЯЗНЕННЯ

ЧОРНА Тетяна Леонідівна - асистент, магістр права Київського національного університету культури і мистецтв

УДК 343.26

Стаття посвячена аналізу особливостей введення інституту умовно-досрочного звільнення від відбування покарання в формі пожиттєвого позбавлення волі. Визначено особливості його законодавчого закріплення. Предложено своєрідне рішення проблеми.

Ключевые слова: наказание, пожизненное лишение свободы, условно-досрочное освобождение.

Постановка проблеми

У теорії і на практиці в українському кримінальному законодавстві велика увага приділяється смертній карі і довічному позбавленню волі. Право на життя є найвищою цінністю сучасної цивілізації, утворюючи першооснову всіх інших прав і свобод. У зв'язку з нестабільною кримінальною обстановкою часто піднімається питання про необхідність існування в кримінальному праві України покарання у вигляді смертної кари, хоча б за окремі види особливо тяжких злочинів. Проте, чи може дане покарання суттєво вплинути на зниження кількості злочинів, і чи буде здатне довічне позбавлення волі виконувати цілі покарання, з якими справляється смертна кара – ці та багато інших питань стоять сьогодні перед вченими-правознавцями.

У даний час більшість країн світу, в тому числі і Україна, відмовилася від застосування смертної кари. З одного боку, прагнення побудувати цивілізовану державу зобов'язує суспільство звернутися до ідей гуманізму, справедливості і

відмовитися від цього покарання; до того ж, умови членства в Раді Європи вельми категорично вимагали цього. З іншого боку, особливості соціально-економічного становища, несприятлива кримінальна обстановка в країні тягнуть за собою несхвалення ідеї відмови від застосування смертної кари з боку більшої частини населення. У багатьох державах починається процес відмови не тільки від смертної кари, але й від довічного позбавлення волі, що також вимагає детального розгляду і вивчення з наукової точки зору.

У сучасній Україні поява такого виду покарання, як довічне позбавлення волі, зумовлене багатьма причинами. По-перше, відмова від застосування смертної кари була покликана сприяти застосуванню довічного позбавлення волі. По-друге, включення довічного позбавлення волі в систему покарань було обумовлено посиленням найбільш небезпечних проявів злочинності, переважанням у ній тяжких і особливо тяжких злочинів корисливого і насильницького характеру.

Не можна не відзначити, що застосування довічного позбавлення волі викликає безліч питань: чи здатне це покарання стати на заміну смертній карі, чи може воно зупинити злочинність, чи достатньо ефективно виконання цього покарання запобігає рецидиву злочинів, чи коректно використовувати умовно-досрочкове звільнення для таких категорій злочинців і чи гуманне насправді таке покарання.

Варто також додати, що поява кримінального покарання у виді довічного позбавлення волі, що передбачене ст. 64 Кримінального кодексу України (далі – КК України) [1], містить у собі відповідні протиріччя при застосуванні цього інституту на практиці, у тому числі в питаннях перспектив звільнення від відбування покарання осіб засуджених на довічне ув'язнення. Необхідно зазначити той факт, що дане покарання є найменш дослідженим серед усіх інших покарань і потребує ґрунтовного вивчення задля уникнення протиріч серед науковців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Поки що лише звільненню від відбування покарання приділено належну увагу. Його дослідженню присвячено безліч наукових публікацій вітчизняних дослідників, зокрема П. П. Андрушка, В. П. Ємельянова, Д. В. Казначеевої, О. О. Кваші, О. О. Книженко, В. А. Ломако, В. Т. Мальяренка, М. І. Мельника, А. А. Музики, О. В. Наден, В. О. Навроцького, Є. Д. Скулиша, В. П. Тихого, І. С. Яковець та інших. Що ж стосується звільнення від відбування покарання осіб, засуджених на довічне ув'язнення, то у наукових працях переважно розглядаються лише окремі його положення. Проблематика довічного позбавлення волі розглядалася у роботах таких дослідників, як В. І. Анісімов, Ю. В. Баулін, О. В. Беца, М. Г. Вербеньський, С. П. Головатий, І. М. Даньшин, О. Ф. Кістяківський, М. Й. Коржанський, В. В. Костицький, А. М. Литвиненко, В. А. Львовичкін, П. П. Михайленко, М. І. Мельник, Л. О. Мостепанюк, М. І. Панов, В. І. Панфілов, С. М. Скоков, В. В. Сташис, А. Х. Степанюк, В. Я. Тацій, В. М. Трубніков, О. І. Фролов, В. І. Шакун, О. Т. Шевченко, В. О. Шевчук та ін.

Метою дослідження є проблематика можливості звільнення від відбування покарання осіб, засуджених на довічне ув'язнення.

Виклад основного матеріалу дослідження

Людині властиво не лише додержуватись певних правил життєдіяльності, відображених у законах, але й порушувати їх. До правопорушників спочатку застосовуються засоби переконання, але там, де переконати особу в необхідності додержуватись визначених правил не вдається, застосовуються відповідні засоби примусу [2, с.33]. Наведене висловлювання повністю відображає вітчизняну політику у сфері протидії злочинності. Дійсно, застосування державного репресивного потенціалу слід обмежувати в усіх випадках, де наявна можливість обмежитись переконанням чи заохоченням.

Науковими дослідженнями доведено, що ідея, згідно з якою не за кожним злочинном повинна слідувати кримінальна кара або кара може слідувати не в повній мірі, з'явилася досить давно. Соціальна практика свідчить, що реалізація завдань кримінального законодавства й досягнення цілей покарання в ряді випадків можлива з меншими соціальними витратами й з менш інтенсивним застосуванням державного примусу, тобто без відбування покарання чи без покарання взагалі. М.О. Беляєв писав: «1) якщо при притягненні винного до кримінальної відповідальності і його засудженні виявиться, що в даному випадку можна обійтись без застосування покарання і закон дозволяє це зробити, – покарання не повинне застосовуватись; 2) при призначенні покарання суд повинен виходити з того, що як покарання повинен бути обраний передбачений для даного випадку законом засіб, якому властива найменша репресивність. Єдина вимога, яку завжди повинен задовольняти цей засіб, полягає в тому, що він має забезпечувати в конкретному випадку досягнення всіх цілей покарання [3, с. 52-53]».

У цьому зв'язку заслуговує на увагу позиція К.К. Вавілова, який наголошує, що держава не розглядає покарання як неминучу та обов'язкову реакцію на абсолютно кожен випадок порушення заборони, встановленої кримінально-правовою нормою. Тому законодавець вважає можливим за наявності певних умов відмовитися від застосування покарання до осіб, які вчинили злочини,

та вважає доцільним створення норм, що передбачають виняток із загального правила караності злочинних діянь [4, с.10].- О.М. Тарбагаєв, визнаючи кару як першочергову мету кримінальної відповідальності, не ототожнюючи її з покаранням, вказує, що кара є засобом реалізації інших цілей. Чим вище громадське визнання й вищі особисті якості особи, тим вразливішою вона буде для кримінальної відповідальності. Тому за таких умов сам факт засудження є важливим заходом для досягнення інших цілей відповідальності, а саме: одним з головних засобів досягнення виправлення особи, яка вчинила злочин. Виправлення визначається за об'єктивним критерієм невчинення нового злочину. Навіть якщо поведінку засудженого не можна назвати зразковою, але вона є бездоганною з точки зору кримінального закону, то ціль виправлення вважається досягнутою [5, с. 103, 104].

Як вказує В.А. Ломако, кара, подібно до інших цілей покарання, починає здійснюватися ще задовго до його виконання, тобто досягається не тільки покаранням [6, с. 10]. Зазначене повністю узгоджується з сучасними уявленнями щодо засобів реагування на прояви злочинності, відповідно до яких покарання не має бути нормою, а його застосування та завдання потрібно чітко регламентувати. Дійсно, вітчизняне кримінальне законодавство містить широкий асортимент засобів кримінально-правового реагування на злочинні прояви, що не пов'язані із застосуванням покарання. Окрім, власне, відмови від застосування до порушника закону кримінальної відповідальності, у Розділі XII Загальної частини Кримінального кодексу України міститься низка заохочувальних норм про звільнення особи від покарання та його відбування.

Соціально-правову зумовленість звільнення від покарання й звільнення від відбування покарання науковці зазвичай вбачають або в фізичній неможливості його призначення конкретній особі, або відбування нею призначеного покарання, чи недоцільністю його призначення або відбування. Сьогодні покарання перестало бути виключним і безальтернативним кримінально-правовим засобом реагування на злочин-

ні прояви. Застосування заохочувальних кримінально-правових норм перетворилось із винятку в правило, а сукупний обсяг використання альтернативних покаранню засобів кримінально-правового характеру у вітчизняній судовій практиці сягає майже половини всіх ухвалених вироків. Звільнення особи від покарання чи від його відбування стало повсякденним явищем і тенденція щодо застосування судами саме такого виду реагування на вчинення злочину залишається незмінною.

Проголосивши курс на євроінтеграцію, Україна здійснює активну діяльність з приведення національного кримінального законодавства у відповідність із вимогами міжнародних норм. З урахуванням нових об'єктивних реалій змінюється й зміст української кримінально-правової політики. Окрім іншого, в національному кримінальному законодавстві відображено сучасний принцип протидії злочинності – невідворотність кримінально-правового реагування на вчинене кримінальне правопорушення, що замінив собою принципи невідворотності покарання.

Про це, зокрема, свідчить розвиток інституту звільнення від покарання, якому разом зі спорідненими інститутами звільнення від відбування покарання та корегування призначеного покарання присвячено Розділ XII Загальної частини Кримінального кодексу України (КК України). Зазначене відповідає існуючій тенденції якомога ширшого використання у механізмі правового реагування на кримінальні правопорушення засобів, заснованих не на покаранні, а на заохоченні (стимулюванні) позитивної поведінки, що є об'єктивним процесом, зумовленим не лише складністю та неоднорідністю предмета кримінально-правового регулювання, але й гуманізацією всіх сфер суспільного життя.

Відомо, що практика застосування звільнення від покарання за КК України є нестабільною та суперечливою. Це зумовлюється недостатньо чіткою позицією законодавця щодо кримінально-правового регулювання такого звільнення та процесуального порядку його здійснення. Не відрізняється досконалістю й учення про

звільнення від покарання: воно не набуло сталого виду і шукати відповіді на питання кримінально-правової природи, сутності та змісту такого звільнення, а також його видів у ньому марно. Зусиллями коментаторів Розділу XII Загальної частини КК України та авторів інших публікацій за цією тематикою вчення про звільнення від покарання переплелася із спорідненими вченнями про звільнення від відбування покарання, заміну покарання більш м'яким та пом'якшення покарання, тому правозастосовцю розібратися у цьому хитросплетінні непросто.

Довічне позбавлення волі є одним із видів кримінального покарання. Це найвища міра покарання в Україні, що прийшла на заміну смертній карі та є найсуворішим видом покарання, яке полягає у примусовій безстроковій ізоляції засудженого від суспільства шляхом тримання його у спеціально призначених для цього кримінально-виконавчих установах. Відповідно до ст. 64 Кримінально-виконавчого кодексу України покарання у виді довічного позбавлення волі встановлюється за вчинення особливо тяжких злочинів і застосовується лише у передбачених випадках, якщо суд не вважає за можливе призначити позбавлення волі на певний строк. Довічне позбавлення волі не застосовується до осіб, які вчинили злочини у віці до 18 років і до осіб у віці понад 65 років, а також до жінок, які були у стані вагітності під час вчинення злочину або на момент постановлення вироку [1].

Особи, засуджені до довічного позбавлення волі, не підлягають умовно-достроковому чи достроковому звільненню від цього покарання. На підставі ч. 2 ст. 87 КК України актом про помилування може бути здійснена лише заміна цього покарання позбавленням волі на строк не менше двадцяти п'яти років.

Варто зазначити, що станом на 1 вересня 2016 року в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах, розташованих на території, що контролюється українською владою, тримається усього 60 771 особа. Серед засуджених 1552 особи відбувають покарання у вигляді довічного позбавлення

волі [7], і ця обставина, очевидно, свідчить про затребуваність зазначеного інструменту вирішення соціальних конфліктів.

Зазначимо, що жорсткість судової практики і боротьба за «справедливість в покарання» призвели до того, що кількість осіб, засуджених довічно і які не мають можливостей для звільнення або умовно-дострокового звільнення, значно зростає. Також це спостерігається в країнах, які скасовують смертну кару. Довічне ув'язнення, яке не передбачає умовно-дострокового звільнення (УДЗ), у даний час застосовується у всіх регіонах світу, включаючи Болгарію, Естонію, Нідерланди, Туреччину, Великобританію, США і В'єтнам. Але якщо у В'єтнамі до осіб, які відбули від 20 до 30 років позбавлення волі, зазвичай застосовується амністія, то політика інших країн залишається більш жорсткою. У Туреччині, наприклад, довічне позбавлення волі без права на УДЗ призначається відповідно до закону про боротьбу з тероризмом, який не передбачає можливості звільнення ні за яких обставин. У Нідерландах ув'язнені мають можливість звернутися з клопотанням про УДЗ, яке може бути надано тільки за королівським указом і, як правило, рідко застосовується. Таким же чином в Естонії право помилування злочинця має президент, але з часу отримання країною незалежності він жодного разу не скористався цим правом.

Так, у Швеції засуджені до довічного позбавлення волі мають право звернутися до уряду з проханням скоротити термін покарання з урахуванням їх каяття та позитивної характеристики. Уряд, спираючись на думку адміністрації тюрем Швеції, бюро по нагляду Міністерства юстиції, може змінити такому засудженому довічне позбавлення волі на фіксований строк позбавлення волі, що в подальшому дає підстави для дострокового звільнення після відбуття половини або двох третин остаточного терміну покарання під п'ятирічний нагляд служби пробачії. У результаті цього середній термін перебування осіб, засуджених до довічного позбавлення волі, в установах виконання покарань кримінально-виконавчої системи Швеції становить 9 років [8].

У відповідності з параграфом 57 «а» КК Німеччини суд має право умовно відстрочити виконання невідбутої частини довічного позбавлення волі, якщо: 1) відбуто не менше 15 років призначеного покарання; 2) відсутня особлива тяжкість вини засудженого, яка б вимагала подальшого виконання покарання; 3) можна певним чином перевірити, чи не буде засуджений поза місцем виконання покарання скоювати злочинні діяння; 4) засуджений погоджується на умовну відстрочку невідбутої частини довічного позбавлення волі [9, с. 8].

Таким чином, як видно з наведених матеріалів, не в усіх країнах світу особи, засуджені до довічного позбавлення волі, мають реальну можливість звільнитися від відбування покарання.

Проте варто відзначити, що помилування осіб, засуджених до довічного позбавлення волі, має свою специфіку порівняно з помилуванням щодо осіб, засуджених до інших видів покарання. І саме надія на помилування є важливим стимулом для виправлення осіб, засуджених до найтяжчого виду покарання.

Відповідно до п. 27 ст. 106 Конституції України Президент України здійснює помилування [10]. Для засуджених до довічного позбавлення волі існує можливість заміни цього виду покарання позбавленням волі на певний строк у порядку помилування. Але клопотання про помилування згідно зі ст. 4 «Положення про порядок здійснення помилування», затвердженого Указом Президента України від 21.04.2015 р. № 223/2015, може бути подане лише після відбуття нею не менше двадцяти років призначеного покарання [11].

Тут можна зробити висновок, що акт помилування не розрахований на невизначену кількість випадків використання і є персоніфікованим актом одноразового застосування права щодо конкретної особи або групи індивідуально зазначених в указі Президента України осіб.

Отже, з уведенням довічного позбавлення волі до системи покарань законодавець встановив більш суворі умови для можливості подання клопотання особи, засудженої до вказаного виду покарання,

про помилування. На нашу думку, це є адекватною реакцією держави на стан злочинності у вигляді ужорсточення багатьох санкцій КК 2001 р. у порівнянні з КК 1960 р.

Для науки кримінального права представляє науковий інтерес законодавче вирішення питання умовно-дострокового звільнення засуджених до довічного позбавлення волі в зарубіжних країнах. Наприклад, за англійським законодавством, особи, засуджені до довічного позбавлення волі, в тому числі ті, яким смертна кара була замінена довічним позбавленням волі, відбувають приблизно 9-12 років, після чого звільняються. Призначаючи в якості покарання довічне позбавлення волі, суд може одночасно рекомендувати міністру внутрішніх справ мінімальний термін, протягом якого засуджений не підлягає звільненню. Вироки до довічного позбавлення волі періодично переглядаються.

За Кримінальним кодексом Франції при засудженні до довічного позбавлення волі продовження так званого «терміну надійності» складає 18 років. Упродовж цього часу засуджений не може користуватися положеннями закону, що стосуються призупинення чи дроблення покарання, дозволу виходу та умовно-дострокового звільнення. Але суд присяжних або трибунал можуть особливим рішенням збільшити цей термін до 22 років. «Термін надійності» може бути збільшений до 30 років при скоєнні умисного вбивства, якщо жертвою є неповнолітня особа у віці не більше 15 років і умисному вбивству передували або супроводжували згвалтування, тортури або жорстокість.

Варто зазначити, що в КК України прямої вказівки стосовно можливості умовно-дострокового звільнення від відбування довічного позбавлення волі немає. Ч. 2 ст. 87 встановлює, що актом помилування може бути здійснена заміна засудженому призначеного судом покарання у вигляді довічного позбавлення волі на позбавлення волі на строк не менше 25 років. Паралельно в законі діє норма, яка передбачає, що при фактичному відбутті не менше $\frac{3}{4}$ строку покарання, призначеного за умисний тяжкий злочин, до засудженого може бути

застосовано умовно-дострокове звільнення (за умови, що він зразковою поведінкою та добросовісним ставленням до праці довів своє виправлення – п. 3 ч. 3 ст. 81 КК). Але законодавець у ч. 2 ст. 87 КК веде мову про осіб, які відбувають позбавлення волі. Особи ж, засуджені до довічного позбавлення волі і яким в порядку помилування був призначений визначений термін позбавлення волі, не згадуються. Також відповідно до ч. 2 статті 84 КК України особа, яка після вчинення злочину або постановлення вироку захворіла на іншу тяжку хворобу, що перешкоджає відбуванню покарання, може бути звільнена від покарання або від подальшого його відбування. При вирішенні цього питання суд враховує тяжкість вчиненого злочину, характер захворювання, особу засудженого та інші обставини справи. Особи, засуджені до довічного позбавлення волі і яким в порядку помилування був призначений визначений термін позбавлення волі тут також не згадуються. Дана норма носить загальний характер і вже була застосована на практиці саме до осіб, засуджених на довічне ув'язнення.

Так, 03 листопада 2017 року було винесено безпрецедентне рішення про звільнення від довічного позбавлення волі. Безпосередньо суд посилався на положення ч.2 ст.84 КК України. Вирішуючи питання про можливість звільнення засудженого від подальшого відбування покарання у зв'язку із захворюванням на тяжку хворобу, окрім норм ст.84 КК України та рекомендацій, викладених в Постанові Пленуму Верховного Суду України №8 від 28.09.1973 року «Про практику застосування судами законодавства про звільнення від відбування покарання засуджених, які захворіли на тяжку хворобу», суд апеляційної інстанції зазначив, що відповідно до ч.2 ст.8 КПК України принцип верховенства права у кримінальному провадженні застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини. Таким чином, судом було встановлено, що під час перебування ОСОБА_3 під вартою останній захворів на тяжку хворобу, яка відповідно до додатку №12 п.7, розділу 6 «Переліку захворювань, які є підставою для подання до суду матеріалів про звільнення

засуджених від подальшого відбування покарання», затвердженого Наказом Міністерства Юстиції і Міністерства охорони здоров'я України від 15.08.2014 року №1348/5/572 «Про затвердження порядку організації надання медичної допомоги засудженим до позбавлення волі», може бути підставою для звільнення засудженого від подальшого відбування покарання [12].

Таким чином, можна спостерігати неоднакове тлумачення судами норм кримінального закону, і тому слід обов'язково на законодавчому рівні вирішити це питання. Оптимальним варіантом, на нашу думку, має стати поетапне умовно-дострокове звільнення довічно засуджених. По відбуттю 25 років позбавлення волі особі, засудженій до довічного позбавлення волі, необхідно надати можливість для звільнення при виконанні нею ряду умов. До них можна віднести обставини, які характеризують особу засудженого: втрата ним суспільної безпеки, досягнення певного віку, тяжка хронічна хвороба, а також при відсутності протягом останніх п'яти років злісних порушень встановленого порядку відбування покарання. Якщо ці умови виконані, слід призначати обмеження волі терміном від 3 до 5 років і вже після цього вирішувати питання про повне звільнення.

Висновки

Таким чином, правове регулювання інституту умовного звільнення від відбування довічного позбавлення волі – складний процес, тому що цей інститут у сучасних умовах не застосовувався і питань для наукового опрацювання досить багато. Неодноразові за останні роки зміни норм кримінального законодавства, які регулюють умовно-дострокове звільнення, підкреслюють актуальність проблеми пошуку оптимальних правових форм звільнення від покарання, у тому числі і для довічного позбавлення волі.

Для того, щоб відбування довічного позбавлення волі відповідало міжнародним вимогам, які стосуються позбавлення волі і прав людини, та було спрямоване дійсно на виправлення й перевиховання засуджених до найтяжчого виду покарання,

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена аналізу особливостей запровадження інституту умовно-дострокового звільнення від відбування покарання у вигляді довічного позбавлення волі. Визначено особливості його законодавчого закріплення. Запропоновано власне вирішення проблеми.

Ключові слова: покарання, довічне позбавлення волі, умовно-дострокове звільнення.

SUMMARY

The article is dedicated to the analysis of the peculiarities of current discussion on amending criminal law with option of conditional release (parole) for persons sentenced to life imprisonment. Determined specific features of its legislative consolidation. A proper solution.

Keywords: penalty, life imprisonment, conditional release (parole).

вітчизняному законодавцю слід докорінно змінити законодавчі акти, що стосуються вказаної проблеми. Не виникають сумніви, що необхідно враховувати досвід зарубіжних країн щодо умов та порядку відбування довічного позбавлення волі, а також застосування помилування та умовно-дострокового звільнення від відбування найтяжчого виду покарання. Пропонується поетапне введення умовно-дострокового звільнення довічно засуджених і внесення відповідних змін у кримінальне законодавство України.

Література

1. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року // Офіційний вісник України. – 2001. – № 1. – Ст. 920.
2. Малярєнко В. Т. Про соціальну зумовленість і справедливість покарання / В.Т. Малярєнко // Вісник Верховного Суду України. – 2002. – № 3. – С. 32–44.
3. Беляєв Н.А. Цели наказания и средства их достижения в исправительно-трудовых учреждениях // Беляєв Н.А. Избранные труды. – СПб: «Юридический центр Пресс», 2003. – С. 285-499.
4. Вавилов К.К. Основания освобождения от уголовной ответственности по советскому праву: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / К.К. Вавилов. – Ленинградский гос. ун-т им. А.А. Жданова. – Ленинград, 1964. – 19 с.
5. Тарбагаев А.Н. Пределы уголовной ответственности // Вопросы уголовной от-

ветственности и наказания: Межвуз. сб. / Редкол.: А.С. Голик (отв. ред.) и др. – Красноярск: Изд-во Краснояр. ун-та, 1986. – С. 61-66.

6. Ломако В.А. Осуждение без реального отбывания лишения свободы: Учеб. пособие. – Харьков: Харьк. юрид. ин-т, 1987. – 57 с.

7. Загальна характеристика Державної кримінально-виконавчої служби України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kvs.gov.ua/peniten/control/main/uk/publish/article/628075>

8. Альтернативы смертной казни: проблемы пожизненного заключения [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.penalreform.org/wp-content/uploads/2013/06/brf-01-2007-life-imprisonment-ru_0.pdf

9. Пономарев П., Максимов С. Проблемы уголовно-правового регулирования пожизненного лишения свободы // Законность. – 2013. - № 4. – С. 8.

10. Конституція України прийнята Верховною Радою України 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

11. Про Положення про порядок здійснення помилування: Указ Президента України від 21.04.2015 № 223/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/223/2015>

12. Ухвала Апеляційного суду Вінницької області від 03 листопада 2017 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/70007629>.